

taarna mõistatus

LEMBIT VABA

Pealkirjaga esiletõstetud *taarn* : *taarna* 'kitsas püstloodis seintega kuristik' (EKSS), on tänapäeva eesti tavakeeles kahtlemata üpris haruldane. Spetsiifilisemates tekstides tähistatakse selle sõnaga püstjaveerulisi kitsaid orge, mille on mägedes aja jooksul kõvadesse kivimitesse kulutanud voolav vesi, näitena kas või järgmine tekstilõik: *Gunibi rajoonis [Dagestanis] asub ka Karadahhi taarn – väga kitsas ja pikk kuristik, mis on tekkinud seal aastatuhandeid voolanud väikse oja tõttu. [---] Taarna pikkus on umbes 400 meetrit, kõrgus 160–170 meetrit ja laius vaid 2–4 meetrit ning selle sisemuses valitseb pilkane pimedus.* (Dagestanlased)

Sõna *taarn* on esmakordselt dokumenteeritud 362 aastat tagasi Kullamaa koguduse pastori Heinrich Gösekeni (1641–1681) eesti keele käsiraamatu „Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache” sõnastikuosas (Göseken 1660). Gösekeni sõnastik on XVII sajandi suurim eesti keelt puudutav sõnaraamat (Kingisepp jt 2010). Huvipakkuv sõna on seal esitatud kahes kohas: lk 98 *Abgrund / taarn / süggaw paick* ning sõnastiku täienduste ja paranduste osas lk 507 *Grundlos / Taarn*, täiendades lk-l 221 leiduvat *grundlos / pohiatomatta. ohn grund / ilma pohiatta.*

Seejärel esineb *taarn* Wiedemanni sõnaraamatus, kus seda saadab märgend G, st sõna pärineb Gösekeni sõnaraamatust: *taarn* : *taarna* (G) 'Abgrund' (Wiedemann 1973: 1127). Murdekogumise käigus ei ole *taarna* aga kunagi elavast rahvakeelest registreeritud. *taarn* kerkib uuesti esile 1920-ndatel, kui hakati looma eestikeelset geograafiaterminoloogiat. Valdkonnaga tegelev komisjon käis regulaarselt koos aastatel 1920–1926, töös teokal moel osalenud Johannes Voldemar Veski tegi ettepanekuid geograafia oskussõnavara arendamiseks ja täiendamiseks (vt Veski, A. 1956: 8, 13–14). Arvatavasti tema soovitusel võeti *taarn* kasutusele maateaduse oskussõnana ja see esineb 1929. aastal ilmunud väljaandes „Valik saksa- ja eestikeelseid geoloogilisi oskussõnu”: *Klamm = taarn : taarna*; saksakeelne vaste *das Klamm* on Baieri piirkonnale iseloomulik maastikusõna, tähistades seal väga kitsast mägedevahelist orgu (DWB). *taarna* tee üldsõnaraamatutesse oli nüüdsest samuti sillutatud, nt „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat” esitleb sõna nii: *taarn* : *taarna* 'kitsas mäelõhe, kuristik; geogr. Klamm' (EÕS 1937: 1503). *taarn* esineb tavakeeles siiski aniharva. Eesti keele mõistelises sõnaraamatus ja seletavas sõnaraamatus toodud ekstsriptide toel on näha, et sõna *taarn* leidub Johannes Semperi, Marie Underi ja August Sanga luules (EKMS 3: 1050 Sügavik; EKSS). Ja Hannes Varblase luulekogu kannab pealkirja „Taarnateel” (2009).

taarnal puudub usutav etümoloogiline seos eesti või mõne teise läänemeresoome sõnatüvega. Tõsi, Julius Mägiste on kõhklemissi oletanud, et *taarn* on etümoloogiliselt samane („dürfte etymol. identisch sein”) rahvakeeles mitmeid rohttaimi (*Carex*, *Catabrosa*, *Scirpus*), samuti kuluheina või jääpinnalt niidetavat tiigi- või soorohtu tähendava *tarnaga*, eeldades semantilist arengut 'kõrgekasvuline veetaim' ⇒ 'selliste taimedega kaetud koht' ⇒ 'järsunõlvaline madalik, sügavik, kuristik' (EEW 9: 3028, 10: 3086). Mägiste seisukoha, et algne taimenimetus on hakanud ühtlasi tähistama taime kasvukohta, on esitanud ka „Eesti etümoloogiasõnaraamat” (ETY). Sõnaveebis seda seisukohta ei jagata, seal peetakse sõna päritolu ebaselgeks. Tõrjuv seisukoht on põhjendatud, sest *taarna* semantilise arengu rekonstrueerimisel on raske põhjendada loogilist üleminekut taimenimetusest maastikusõnale, mis Gösekeni järgi peab tähistama põhjatut sügavikku.

Eesti *tarn*-sõnale ja selle vastetele sm *taarna*, ka: *tarna* 'tarn, soohein jt', udm *turjn*, *turjm* ja ko *turun* 'rohi, hein' on esitatud ammu aegne indoiraani resp. iraanide laenuetümoloogia, vrd vind *třna*- 'rohi, taim, õlg, kõrs' (vt SKES 4: 1188 sub *taarna*; EEW 10: 3086 sub *tarn*¹; SSA 3: 249 sub *taarna*). Eesti murdekeelne *tarn* : *tarna* 'kõva maa, mullapank / Klumpen, hartes Land', *tarna-maa* 'kõva maa (vastand *sulamaale* [s.o pehme, mitte mätlik ega panklik, hästi läbiharitud maa]) / hartes Land, „Dreeschland” (Gegensatz von *sula maa*)' (Wiedemann 1973), Lih *tarn* 'vilets, vesine maa', Mih *tarnas* : *tarna* 'soo ja maa vaheline niiske mätlik maa' (EKMS 2: 776 I. Maa) viib mõttele, et eesti-soome esinemus on semantilistel kaalutlustel pigem algslaavi laen *drnŭ, gen *drna*, vrd vvn *дрнѣ*, vn *дрн* 'rohukamar, murumätas', ts *drn* 'mätas', pl *darn*, *darń* 'rohi, rohukamar', millele on osutanud Tiit-Rein Viitso (1990: 143–144; vt ka ËSSJa 5: 224–225 sub *drnŭ).

Gösekeni sõnaraamatus esitatust võib ühemõtteliselt välja lugeda, et *taarn* on maastikusõna, n-ö negatiivne pinnavorm, mis on „sügav, põhjatu”. Kuna põhilise osa sõnastiku ainesest kogus Göseken ise Kullamaa ümbruse rahvakeelest (Valmet 1960: 613), on tegu usutavasti Lääne-Eestile või koguni üksnes Kullamaale omase sõnaga. Seetõttu polegi ehk n-ö tuulest võetud oletus, et *taarn* on võinud tähistada Kullamaa piirkonnale märgilise tähendusega kurisuid, s.o (vett neelavaid) sügavaid karstilehtreid. Kurisud võivad maastikupildis olla hästi näha, eriti nendes paikades, kus pinnavesi neeldub suurel hulgal karstiõnsustesse. Kullamaalt kirjapandud rahvajuttudes räägitakse seesugustest korduvalt: *Kuie mõisa taga on üks suur sügav allikas [---] Kuie tee ääres on ka üks auk, suur sügav kuristik, kui sinna auku mõni asi visata [---] siis tuleb see sealt allikast välja* (Rahvajutte 1998: 38), naha- vms haiguste raviks kasutatud vesi viidud *keeriseauku*, *Kalju põllale kurisu auku* (Rahvajutte 1998: 86), Priguldi jõe *jõeneelastuse* ehk *neela* kohtades elavat näkineitsid, veevool tõmbavat seal alla, *need oo niisugused kurisod vee all* (Rahvajutte 1998: 111).

Kui deskriptiivsõnad kõrvale jätta, domineerivad tüvesisese morfeemiipiirita *rn*-järjendiga eesti tüvede hulgas laenud (Vaba 2015: 139). Eeldades, et *taarn* on algne maastikusõna, pakub selle etümoloogiliseks tõlgendamiseks peibutava võimaluse slaavi keeleaines. Võimaliku laenualusena tuleb kõne alla algslaavi *starnā, mille jätkajad tänapäeva slaavi keeltes on nt bulg *страна* 'maa, paikkond, suund; külg, põsk', *стѣрнѣ* 'püstjas künkanõlv, järsk jõekallas', *стѣрнѣ* 'järsak, nõlvak', ts *strana*

'külg, pool, suund jt', *stráň* 'mäe-, künkanõlv, rinnak', vn *сторона́* 'külg, pool, suund, maa-ala, maakoht jt'; murdeline *сторона́* (Mägi-Altai) 'mäenõlv', *сторона́* (Ivanovo), *сторонка* (Pihkva, Tver, Jaroslavl) 'ahjusuu ees olev leeauk, kuhu tõmmatakse hõõguvad söed' (Vasmer 3: 768–769 sub *сторона*; Machek 1968: 581 sub *strana*; Černyh 1999, 2: 206 sub *сторона*; BER 7: 487–489 sub *страна́*; SRNG 41: 245, 246, 248).

Nimetamist väärrib tõik, et slaavi vastete tähendusliinidega 'nõlv vms' ja 'lee, lõugas' ühtivat semantikat on sellesse mõisterühma kuuluvate läänemeresoome sõnade tähendushargmikes, nt ee *kolle* : *kolde* 'süvend reheahju suu ees, kuhu tõmmatakse söed ja tuhk (kasutatud ka keedukohana); auk, lohk, nõgu; nõlv (kaldal, peenral, mäel, künkal)', LäLo *kori* : *korja* 'lee, kolle' (EMS), PJg *kori* : *kori* 'sügav, põhjatuna tunduv auk' (EKMS 1: 215 Auk).

taarnaga analoogilised laenujuhtumid on *sarn* : *sarna* 'põsenukk', ka *saarn* : *saarna* 'sarnasus' (Wiedemann 1973) ja *varn* : *varna* 'seina löödud pulk, konks või konksudega varustatud mööbliese rõivaste jm riputamiseks, nagi jt', mis samuti eeldavad laenamist väga arhailisest pleofoonia- ehk täisvokaalsuse-eelsest keelekujust (Vaba 2015: 197–204, 384–389).

KEELED, MURDED JA MURRAKUD

bulg = bulgaaria keel; **ee** = eesti keel; **ko** = komi keel; **Lihula**; **LäLo** = Loode-Läänemaa; **Mihkli**; **PJg** = Pärnu-Jaagupi; **pl** = poola keel; **sm** = soome keel; **tš** = tšehhi keel; **udm** = udmurdi keel; **vind** = vanaindia keel; **vn** = vene keel; **vnv** = vanavene keel; **ukr** = ukraina keel.

VEEBIVARAD

DWB = Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. <https://woerterbuchnetz.de>

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ems>

ESSJa = Ètimologičeskij slovar' slavjanskijh jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond. Kd 1–. Peatoim O. N. Trubačev. Moskva: Nauka, 1974–. [Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Т. 1–. Отв. ред. О. Н. Трубачев. Москва: Наука, 1974–.] <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=essja>

ETY = Eesti etimoloogiasõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ety>

SRNG = Slovar' russkijh narodnyh govorov. Kd 1–49. [Словарь русских народных говоров. Т. 1–49.] <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>

Sõnaveeb = EKI ühendsõnastik 2022. <https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

BER = B'lgarski etimologičen rečnik. Kd 7. Peatoim Todor A. Todorov. Sofia: Akademično izdatelstvo Prof. Marin Drinov, 2010. [Български етимологичен речник. Т. 7. От ред. Тодор А. Тодоров. София: Академично издателство Проф. Марин Дринов, 2010.]

- Černyh, Pavel Jakovlevič 1999.** Istoriko-ëtimologičeskij slovar' sovremennogo russkogo jazyka. Kd 1–2. 3. tr. Moskva: Russkij jazyk. [Павел Яковлевич Черных, Историко-этимологический словарь современного русского языка. Т. 1–2. 3-е издание. Москва: Русский язык.]
- Dagestanlased.** Koost Irina Kerimova, Ita Serman. [Tallinn]: Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed. https://www.integratsioon.ee/sites/default/files/268_Dagestanlased_A5.indd.pdf
- EEW = Julius Mägiste,** Estnisches etymologisches Wörterbuch. Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983.
- EKMS = Andrus Saareste,** Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat.** „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud tr. Kd 3: Ripp–Y. Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Gedruckt und verlegt von Adolph Simon / Gymnasij Buchdr.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Ress, Kristel; Tafenau, Kai 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Toim Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikool.
- Machek, Václav 1968.** Etymologický slovník jazyka českého. Druhé, opravené a doplněné vydání. Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd.
- Rahvajutte ja -tarkusi Kullamaa kihelkonnast.** Materjal rahvajutustajatele. Koost Pille Kippar. Tallinn: Rahvakultuuri Arendus- ja Koolituskeskus, 1998.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. (Maarjamaa taskuraamat 17.) Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- SKES = Erkki Itkonen, Aulis J. Joki,** Suomen kielen etymologinen sanakirja. Kd 4. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII:4.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä.** Etymologinen sanakirja. Kd 3. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Peatoim Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000.
- Vaba, Lembit 2015.** Sõna sisse minek. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 73.) Tallinn: [Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts].
- Valik saksa- ja eestikeelseid geoloogilisi oskussõnu.** Tartu: Geoloogia Instituut, 1929.
- Valmet, Aino 1960.** H. Gösekeni sõnaraamatust. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 612–617.
- Vasmer 1–4 = Maks Fasmer,** Ètimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Kd 1–4. Perevod s nemeckogo i dopolnenija akademika RAN O. N. Trubačeva. Moskva: Astrel' Ast, 2004. [Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Т. 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст, 2004.]
- Veski, Asta 1956.** Rol' I. V. Veski v istorii razvitija èstonskoj terminologii. Avtoreferat. Tartu: Tartuskij gosudarstvennyj universitet. [Аста Вески, Роль И. В. Вески в истории развития эстонской терминологии. Автореферат. Тарту: Тартуский государственный университет.]
- Viitso, Tiit–Rein 1990.** On the earliest Finnic and Balto-Slavic contacts. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikong-

ressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61.) Helsinki, lk 140–147.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. 4., muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba (sünd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige, phorest45@gmail.com

The mystery of *taarn*

Keywords: Estonian, Slavic languages, lexical history

In the glossary of Heinrich Göseken's (1641–1681) Estonian handbook *Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache* (1660) the word *taarn* is explained as follows: *Abgrund / tarn / süggaw paick* 'abyss' (p. 98) and *Grundlos / Taarn* (p. 507). The relevant information presented in the *Estnisch-deutsches Wörterbuch* by F. J. Wiedemann, which was first published in 1869, comes from Göseken. Estonian dialect collectors have never recorded the word from actual usage. In the 1920s, the word *taarn* was proposed as a geographic term denoting 'a narrow abyss with vertical walls'. In some cases the word has also been used in Estonian poetry.

No plausible etymological association has ever been established between *taarn* and any other Finnish word stem. Julius Mägiste has hesitantly related the word with the plant name *tarn* : *tarna*, Fin *taarna*, *tarna* 'Carex, Catabrosa, Scirpus etc.', assuming the development 'high-growing aquatic plant' ⇒ 'place covered with such plants' ⇒ 'steep-sloped lowland, abyss'. The assumption does not sound credible, though.

Apart from descriptive words, most of the Estonian words with an intra-stem *rn*-sequence without a morpheme boundary are loanwords. The article weighs the possibility that *taarn* may have been borrowed from the Proto-Slavic source word **starnā*, whose descendants include, e.g., Bulg *страна* 'land, locality, direction; side, cheek', *стърна* 'nearly vertical slope, steep river bank', *стърнь* 'escarpment', Rus dial. *сторона* 'hillside', *сторонá*, *сторонка* 'ashpit'. Analogous loanwords are the Estonian *sarn* : *sarn* 'cheekbone' and *varn* : *varna* 'peg in the wall, hook etc.', which must have also been borrowed from a very archaic pre-plephonic variant of Slavic.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com